

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Пономарьової Тетяни Ігорівни «Теоретичні та практичні засади становлення і розвитку ювенальної віктимології в Україні», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

Актуальність теми дисертації. Прискорення процесів європейської інтеграції України потребує впровадження у правоохоронну практику не лише сучасних форм і методів протидії злочинності, а й визнаних світовим співтовариством стандартів захисту прав і свобод людини. Реальні демократичні перетворення є невід'ємними від гуманізації соціальних відносин, адже людина, її життя і здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Дитина є об'єктом підвищеної уваги з боку родини, суспільства, держави. Внаслідок фізичної і розумової незрілості людина до набуття повноліття потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист з моменту народження. Укладачі Конвенції ООН «Про права дитини» (1989 року) цілком обґрунтовано вважають, що основним осередком суспільства і природним середовищем для зростання і благополуччя дітей є сім'я, де неповнолітнім мають бути надані необхідні захист і сприяння, для того щоб такі особи могли повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства (закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р., із змінами та доповненнями 2018 р.)). Дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована в дусі гуманістичних ідеалів, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності і солідарності. Втім ані родина, ані суспільство не завжди здатні створити відповідні умови розвитку та виховання неповнолітнього члена соціуму. Суб'єкти соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю в процесі своєї професійної діяльності здійснюють заходи з виявлення сиріт, безпритульних дітей та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, надають їм комплекс послуг у межах повноважень, визначених законодавством, інформують інших суб'єктів, органи опіки та піклування в разі необхідності здійснення комплексних заходів щодо захисту прав та інтересів дитини та надання підтримки батькам чи притягнення їх до відповідальності. Але приведені положення законодавства не завжди знаходять належне втілення через низку соціально-економічних причин. При цьому іноді навіть належне піклування з боку батьків або державних закладів не здатне врахувати

психологічні особливості окремих психотипів дитини. Наведені фактори стають причиною певних соціально-негативних явищ, які або завдають шкоди безпосередньо дитині, або породжуються нею та спрямовуються на інші охоронювані законом соціальні цінності. Проте як перший, так і другий варіант спричиняють деформацію розвитку особистості, тягнуть негативні наслідки, які можуть зумовлювати поведінку людини у майбутньому.

На сьогоднішній день віктимологічна наука поділяється на декілька складових частин, однією з яких є ювенальна віктимологія, присвячена дослідженню злочинних посягань щодо дітей. Особливого загострення проблема захисту дітей набула у зв'язку із веденням бойових дій державою-агресором проти України та введенням особливого правового режиму воєнного стану. Аналіз звітності правоохоронних органів надає можливість констатувати інтенсифікацію криміногенних загроз в частині вчинення щодо неповнолітніх осіб тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень (кількість суспільно небезпечних посягань на дітей зросла у 2022 році на 48,8 %). Така ситуація свідчить про нагальну потребу у перегляді механізму запобігання кримінально протиправній діяльності, одним із способів удосконалення якого є активізація віктимологічного напрямку кримінологічної політики. Як незадовільний може бути визначений й рівень взаємодії правоохоронних органів із неповнолітніми потерпілими у процесі досудового розслідування, що призводить до їх стигматизації та ускладнює посткримінальну реінтеграцію в суспільство.

У цьому аспекті варто наголосити, що низка питань, які є актуальними і до сьогодні була порушена у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. Однак проблеми, які виникають на шляху до мінімізації кримінальних правопорушень корелюються із неналежним рівнем доктринального забезпечення механізму віктимологічного запобігання, у зв'язку із чим наразі у кримінологічній науці відсутнє єдине бачення стратегії боротьби із кримінально протиправними посяганнями відносно дітей, а також універсальні підходи до утримання останніх від первинної та вторинної віктимізації.

Актуальність роботи підкреслюється й тим, що обрана тема дослідження відповідає як загальнодержавним, так і відомчим пріоритетам й узгоджується з положеннями Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки (Указ Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021), Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р.), Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року (постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453), Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1393 р.), Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 рр., Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні

(постанова Верховної Ради України № 509-VIII від 4 червня 2015 р.), а також згідно з тематикою науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ на 2020–2024 роки «Протидія кримінальним правопорушенням на території проведення ООС (операції Об'єднаних сил)» (012U105580).

Виходячи з вищевикладеного, обрана тема дисертаційного дослідження Пономарьовою Тетяною Ігорівною «Теоретичні та практичні засади становлення і розвитку ювенальної віктимології в Україні» є своєчасною та важливою, в якій розв'язано науково-прикладну проблему, яка полягає у необхідності комплексного теоретичного та практичного дослідження становлення та розвитку ювенальної віктимології, а також концептуальних засад удосконалення ювенальної віктимологічної політики в Україні.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність і новизна.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, у своїй більшості є обґрунтованими і переконливими. Авторкою використано значну кількість вітчизняних та зарубіжних літературних джерел, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України. Список використаних джерел складає 408 найменувань. Аналіз змісту роботи свідчить про те, що в результаті проведеного дослідження дисертантці вдалося вирішити поставлені задачі та отримати нові, поглиблені для науки результати.

Так, у першому розділі «Теоретико-правові засади дослідження ювенальної віктимології» унормовано підходи до розуміння методології дослідження ювенальної віктимології як взаємоузгодженого комплексу методів та прийомів наукового пізнання особливостей виникнення та розвитку ювенальної віктимології, її понятійно-категоріального апарату, а також детермінації, способів та форм запобігання віктимній поведінці, що відбувається шляхом іманентного руху мислення від феномена до сутності шляхом трансформації абстрактного в конкретне та одиничного в узагальнене.

Встановлено категорії проблемних питань методології ювенальної віктимології, які диференційовані на такі групи: проблемні питання, пов'язані з трансцендентними атрибутивними ознаками феномена ювенальної віктимності; проблемні питання, пов'язані з імперативністю та субпідрядністю віктимологічної науки; проблемні питання, зумовлені станом методологічних розробок у вітчизняних кримінально-правових науках.

Виокремлено та охарактеризовано основні періоди становлення ювенальної віктимології як самостійної науки та еволюції кримінально-правового захисту неповнолітніх осіб: період формування особливого підходу до захисту прав дитини (від найдавніших часів до XII ст.); період часткового визнання примітивних прав дитини (XII–XV ст.); період нормативно-правового закріплення правового статусу дитини як повноцінного учасника кримінально-процесуальних відносин, зокрема визнання її права мати захист як жертві кримінального правопорушення (XVI–XVIII ст.); період часткового гальмування активного розвитку ювенального права, у тому числі на другий план законодавчої уваги відійшов і правовий захист дітей, які постраждали від

протиправних діянь (XIX–XX ст.); період оновлення кримінально-правового регулювання взаємовідносин між неповнолітніми та державою, стрімкого розвитку інституту ювенальної юстиції, визнання захисту прав дитини пріоритетом держави, посилення кримінальної відповідальності за посягання на неповнолітніх (кінець XX–XXI ст.).

Конкретизовано та диференційовано теоретичні положення загальної та ювенальної віктимології на три групи за ознакою предмета дослідження: 1) феномен ювенальної віктимності, віктимізації та віктимної поведінки (природа та значення, детермінація, фонові явища); 2) особа неповнолітньої жертви кримінально протиправного посягання (дефініція, структура, класифікація, типологія та психологія); 3) віктимологічне запобігання (загальна характеристика, форми та методи, зарубіжний та міжнародний досвід).

Аргументовано, що для вдосконалення теоретичної моделі ювенальної віктимології першочергової розробки потребує проблематика в таких напрямках: методологічні засади дослідження феномена ювенальної віктимності; генезис розвитку та становлення кримінально-правового захисту прав неповнолітніх жертв в Україні; понятійно-категоріальний апарат ювенальної віктимології; структурні елементи феномена ювенальної віктимності; латентність ювенальної віктимності; структура особи неповнолітньої жертви кримінального правопорушення; віктимогенні індивідуально-психологічні особливості; вплив інтеракції неповнолітньої жертви і кримінального правопорушника на мотивацію суспільно небезпечного діяння; роль специфічного психоемоційного стану та віктимогенної поведінки неповнолітнього в механізмі віктимізації; стратегії запобігання ювенальній віктимній поведінці; міжнародні та європейські стандарти захисту прав неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень; зарубіжний досвід кримінально-правового захисту прав дітей, які постраждали від протиправних діянь.

Доопрацьовано поняття ювенальної віктимної поведінки як передкримінального етапу, який полягає в демонстрації неповнолітнім потерпілим активних або пасивних дій, які зумовлюють виникнення у правопорушника прагнення вчинити стосовно нього кримінальне правопорушення та сприяють доведенню кримінально протиправного умислу до кульмінації. Уточнено дефініцію ювенальної віктимізації, якою є процес раннього інвертування соціальних настанов, котрий формує у свідомості підлітка викривлення психосоматичних та комунікативних навичок, що призводить до ексцесу поведінки, яка провокує агресію з боку кримінального правопорушника.

Обґрунтовано змістовні складові сучасної ювенальної віктимології: 1) феномени ювенальної віктимності та віктимізації: віктимогенний детермінаційний комплекс, понятійно-категоріальний апарат, диференціація за видами тощо; 2) особа неповнолітньої жертви: структура, класифікація та типологія; 3) механізм інтеракції між неповнолітньою реальною/потенційною жертвою та кримінальним правопорушником; 4) емпіричний та фактологічний аналіз кримінологічної та віктимологічної ситуації, прогнозування кримінально протиправної діяльності з урахуванням особливостей групової та масової

віктимності відповідно до певної місцевості; 5) стратегічне планування запобіжних віктимолого-кримінологічних заходів та засобів взаємодії з потенційними та реальними неповнолітніми жертвами кримінальних правопорушень.

У другому розділі «Кримінологічна характеристика неповнолітньої жертви кримінального правопорушення та детермінація ювенальної віктимної поведінки» обґрунтовано специфічні риси неповнолітнього як об'єкта віктимізації: 1) депривація самосвідомості – обмежена або відсутня можливість повною мірою сприймати себе як особистість, наділену індивідуальними рисами, прагнення до ототожнення та порівняння себе із іншими, низька конкурентоспроможність; 2) відкладена сепарація – усвідомлення себе частиною суспільства без виділення кола обов'язків, прав та особистих меж; 3) схильність до фрустрації – сприйняття себе як особи, неспроможної задовільнити свої базові потреби, постійне незадоволення своїм життям; 4) часткова ірраціональність мислення – викривлене сприйняття реальності через відсутність необхідного життєвого досвіду; 5) несформований комплекс моральних цінностей – відсутність навичок «здорової» поведінки та реагування на окремі соціально загострені ситуації; 6) лабільна емоційна сфера – відсутність навичок своєчасної оцінки ситуації; загальмоване світосприйняття.

Доопрацьовано поняття особи жертви кримінального правопорушення, якою є сукупність суб'єктивних, соціально та юридично значущих особливостей, котрі в поєднанні з іншими об'єктивними умовами та обставинами сприяють та/або зумовлюють схильність людини стати жертвою суспільно небезпечного діяння, тим самим віктимізуючи її. Наголошено на наявності підстав для заперечення сталої думки про існування типового портрету особи жертви та кримінального правопорушника.

Надано структуру особи неповнолітньої жертви кримінального правопорушення, елементами якої є: демографічні ознаки – особливості людини, які характеризують її як біологічну, розумну істоту, наділену певними елементарними рольовими функціями; соціально-побутові – особливості людини, набуті внаслідок дорослішання, зумовлені якістю виховання в мікро- та макросередовищі; громадянсько-рольові – особливості людини, які формують її як громадянина країни; морально-ціннісні – уявлення про духовність, саморефлексія, розуміння найвищої цінності людського буття та всіх пов'язаних із цим матерій; психолого-медичні – особливості, які зумовлені фізичними та/або психічними особливостями, що сприяє віктимізації; кримінологічні – особливості інтеракції із кримінальним правопорушником та всіх пов'язаних із цим об'єктивних та суб'єктивних факторів віктимізації.

Конкретизовано елементи віктимогенного детермінаційного комплексу: суб'єктивний фактор ризику – причинно-наслідковий зв'язок між когнітивними стереотипами та їх потенційним впливом на обрання способу реагування на кримінально протиправну поведінку суб'єкта правопорушення; умовно-ситуативні корелянти – явища та процеси об'єктивної реальності, котрі опосередковано або безпосередньо впливають на поведінку особи через її сприйняття їх характеру; мотиваційний механізм – поведінкові особливості

кримінального правопорушника, котрі впливають на обрання способу реагування.

Обґрунтовано, що основною детермінантою кримінального правопорушення є девіантна поведінка його суб'єкта та жертви, під якою необхідно розуміти будь-яку поведінку, яка відхиляється від норми, набуваючи рис, що можуть зробити з людини деструкта, котрий, інтегруючись у суспільні відносини, буде їх руйнувати шляхом сприяння суспільно небезпечному впливу або його реалізації. Аргументовано, що девіантна поведінка притаманна як кримінальному правопорушнику, так і його жертві, різниця полягає лише в когнітивному наповненні такої поведінки.

У третьому розділі «Механізм віктимної поведінки неповнолітніх осіб та його елементи» запропоновано авторське поняття специфічного психоемоційного стану як складника механізму віктимізації неповнолітньої особи, під яким необхідно розуміти зумовлену постійними або тимчасовими психічними розладами сукупність заздалегідь помилкових поведінкових реакцій підлітка на зовнішні збудники, котрі сприяють та/або зумовлюють суспільно небезпечну поведінку кримінального правопорушника. Обґрунтовано, що найбільш поширеними психоемоційними станами, котрі сприяють віктимізації неповнолітніх осіб, є: адиктивні постнеонатальні залежності (реактивний розлад прив'язаності); деструктивні залежності (алкоголізм, наркоманія, медіа); патологічні психопатичні стани та захворювання (затримка психомовного розвитку, obsesивно-компульсивні розлади); окремі тимчасові шоківі фактори, зумовлені неспецифічними умовами життя (насильницький інцест, пенітенціарна віктимізація).

Конкретизовано елементи механізму кримінально протиправної поведінки, які є універсальними та поділяються на такі: особа кримінального правопорушника (фізичні та моральні якості, а також властивості людини, які сприяють вчиненню нею суспільно небезпечного діяння); психологічне усвідомлення та прийняття факту необхідності/неминучості вчинення кримінально-протиправного діяння; конкретна ситуація, яка сприяла/провокувала вчинення кримінального правопорушення (зокрема віктимна поведінка потерпілого, провокація жертви); готування до вчинення кримінального правопорушення (підшукування знаряддя, співучасників тощо); основний кримінально протиправний поведінковий акт (кульмінація та розв'язка кримінального правопорушення); факультативний кримінально протиправний поведінковий акт (посткримінальна поведінка, яка полягає у виконанні дій, необхідних для приховування факту вчинення суспільно небезпечного діяння).

Уточнено види інтеракції неповнолітньої жертви з кримінальним правопорушником: поліхронічний – тривалий взаємозв'язок, зумовлений наявністю особистих, службових та інших відносин; спорадичний – періодичний взаємозв'язок, часто зумовлений збігом обставин; епізодичний – жертва та правопорушник мали одиничний тривалий або короткостроковий контакт; спонтанний – жертва та правопорушник до моменту вчинення кримінального правопорушення не були знайомі.

Проаналізовано та доопрацьовано цикли мотивації в межах механізму кримінально протиправної поведінки, які диференційовані на такі: передмотиваційний – каталізація кримінально протиправних настанов, сформованих унаслідок відсутності закріпленого уявлення про важливість та цінність правомірної поведінки; мотиваційний – усвідомлення необхідності вчинити протиправне діяння з метою задоволення своїх потреб. На цьому етапі обирається жертва (якщо жертва не є ініціатором мотивації); маніпулятивний – реалізація мотивації – вчинення кримінального правопорушення; постмотиваційний – цикл, що завершує кримінально протиправну поведінку за умови, якщо мотив був реалізований повною мірою.

У четвертому розділі «Запобігання віктимізації неповнолітніх осіб в Україні» вказано, що загальносоціальні ювенальні заходи віктимологічного запобігання є юридичним інструментарієм (комплексом різногалузевих норм), який регулює відносини між державою, неповнолітнім потерпілим та кримінальним правопорушником, та має матеріальне вираження в конкретних нормативно-правових актах та відповідних кримінологічних стратегіях.

Доопрацьовано дефініцію віктимологічного програмування, яким є створення методичного документа, в якому визначено засади, напрями та методи вивчення та розв'язання проблем кримінологічного реагування на віктимну поведінку населення, спрямовані на вирішення чітко окресленого переліку завдань на певній території за обмежений термін. Визначено кореляцію між кримінологічним та віктимологічним програмуванням. Вказано, що такий етап програмування, як прогнозування суспільно небезпечної діяльності включає в себе врахування географічної поширеності віктимологізації суспільства із виокремленням особливо віктимних регіонів.

Наголошено, що основними заходами спеціального віктимологічного запобігання поведінки неповнолітніх, які стали жертвами кримінально протиправних посягань, є: створення алгоритмічного комплексу запобігання формування в неповнолітньої особи стану потенційної чи хронічної жертви; створення спеціальних баз даних про осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх осіб; створення алгоритму процедури компенсації та реституції для неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень з відповідним редагуванням кримінального законодавства України; усунення детермінаційного комплексу вторинної віктимізації неповнолітніх осіб; створення віктимологічної моделі потенційно небезпечної поведінки підлітків; складення та інтеграція методики діагностики схильності особи до віктимно-провокаційної поведінки.

Аргументовано, що до заходів індивідуального запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб необхідно віднести: виявлення та постановка на облік латентних та рецидивних жертв, поведінка яких не піддавалась корекції; прогнозування та витіснення віктимних поведінкових індивідуальних особливостей; комунікативні засоби взаємодії з підлітками, які мають сталі віктимні настанови; заходи юридичного супроводження неповнолітніх, котрі потребують правової допомоги; заходи допомоги родинам, в яких було зафіксовано факти домашнього насильства.

У п'ятому розділі «Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання кримінально протиправним посяганням на дітей» встановлено, що основними правовими актами про допомогу дітям, які стали жертвами кримінального правопорушення, є: Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року тощо.

Умотивовано, що складовими міжнародних стандартів запобігання кримінально протиправній діяльності щодо дітей є: 1) визначення поняття «неповнолітня особа» як привілейованої категорії жертв кримінальних правопорушень; 2) визнання неповнолітнього повноцінним громадянином держави та учасником процесуальних відносин; 3) необхідність урахування особливостей фізичного та психічного здоров'я неповнолітньої жертви кримінального правопорушення як обставини, що його обтяжує; 4) необхідність залучення спеціалістів у галузі психології та педагогіки для прискорення посткримінального реабілітаційного процесу; 5) необхідність створення заходів та засобів роботи з неповнолітніми особами з метою утримання від первинної та вторинної віктимізації.

Унормовано риси міжнародних стандартів запобігання кримінально протиправній діяльності щодо неповнолітніх осіб: 1) реалізація на реформованій, апробованій та соціально визнаній гуманістичній платформі; 2) альтернативний підхід до взаємодії з неповнолітньою жертвою кримінального правопорушення; 3) критична кримінально-правова модель покарання осіб, які вчинили кримінальні правопорушення щодо специфічних категорій неповнолітніх осіб; 4) симбіоз карального та відновного підходу до проваджень, в яких потерпілою є неповнолітня особа; 5) створення кримінологічних та віктимологічних стратегій, заснованих на забезпеченні найкращого правового захисту інтересів дитини.

Аналіз кримінального законодавства та кримінологічної практики зарубіжних країн (США, Філіппіни, Велика Британія, Японія, Бразилія, Німеччина та Нігерія) дозволив встановити основні пріоритети зарубіжних країн у запобіганні кримінальним правопорушенням щодо неповнолітніх осіб: реалізація основ медіації та відновного правосуддя; активне залучення громадськості для роботи з потенційними та/або реальними неповнолітніми жертвами кримінальних правопорушень; популяризація принципу нульової толерантності до суспільно небезпечних діянь; популяризація реабілітаційних та ресоціалізаційних практик; пошук та запровадження технічних засобів та програмного забезпечення з метою своєчасного утримання потенційної жертви від потрапляння в ситуацію з високим віктимним індексом.

Визначено, що одним із найбільш розповсюджених для розглядуваних країн способом запобігання віктимізації неповнолітніх осіб є вдосконалення системи ювенальної юстиції шляхом забезпечення можливості отримання своєчасної правової та медичної допомоги, залучення (за необхідності) громадськості та засобів масової інформації, а також пошуку інших способів захисту прав та законних інтересів дитини.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях зарахованих за темою дисертації

Структура дисертаційного дослідження, запропонована дисертанткою, в цілому, є логічно побудованою та ґрунтується на комплексному підході до аналізу кримінологічних та віктимологічних проблем. Розділи дисертації поєднані загальною метою дослідження і в них, відповідно до плану дослідження, розкривається його об'єкт і предмет. Нові положення, висновки і рекомендації, що висувуються в дисертації, в роботі обґрунтовуються, у першу чергу, за допомогою цілої низки методологічних принципів та методів. Вміло застосована авторкою методологія наукового пошуку є традиційною для кримінологічної та віктимологічної науки. Методологічну основу дисертаційного дослідження складають положення діалектики, соціологія та психологія віктимної поведінки, а також заснований на їх основі комплекс загальнонаукових теоретичних методів, серед яких: антропологічний, історико-правовий, системно-структурний, компаративний, синергетичний, соціологічний, методи моделювання та наукової абстракції, а також статистичні та математичні методи.

Дисертантка здійснила своє дослідження спираючись на емпіричну базу, яка включає в себе: а) показники стану здійснення судочинства, проведеного Верховним Судом України; б) 646 вироків судів України в період з 2010 р. по 2022 р., якими було призначено покарання за вчинення кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх осіб; в) статистичні дані та судова практика європейських країн, отримана під час проходження онлайн-навчання на освітній платформі LEEd CEPOL (Агентства Європейського Союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів) на тему: «Стратегії боротьби зі злочинцями, які вчинили злочини сексуального характеру над дітьми» («CSE Strategies in Managing Child Sex Offenders»); г) зведені дані опитування працівників слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України, які займаються виявленням і розслідуванням кримінальних правопорушень, учинюваних відносно неповнолітніх осіб.

Результати дослідження повною мірою відображені в наукових фахових виданнях авторки, зміст і характер яких відповідають вимогам МОН України, а також виступах авторки з доповідями основних положень дисертації на науково-практичних заходах, що в цілому свідчить про належний рівень її апробації. Основні положення та результати дисертації відображено в 40 наукових публікаціях, серед яких 4 монографії, з яких: 1 – одноосібна та 3 – у співавторстві, 21 стаття в наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, 4 статті у виданнях, проіндексованих у наукометричній базі Web of Science Core Collection, 11 тез доповідей, оприлюднених на науково-практичних заходах. Аналіз змісту роботи дозволяє, в цілому, позитивно оцінити структуру дослідження, вона достатньо повно розкриває мету та поставлені задачі, які знайшли своє відображення в авторських висновках. Сформульовані дисертантом наукові положення, висновки і рекомендації обґрунтовані.

Значимість результатів дисертаційного дослідження для практики виконання і відбування покарань.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації запропоновано трирівневий механізм запобігання віктимізації неповнолітніх осіб в Україні, а також визначено перспективи подальшого розвитку ювенальної віктимології та кримінального законодавства в частині посилення кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення, які вчиняються відносно неповнолітніх осіб в Україні.

Викладені в роботі висновки і пропозиції впроваджено та може бути використано в: *науково-дослідній роботі* – для здійснення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток криминології за такими напрямками, як: вивчення особи неповнолітньої жертви кримінального правопорушення; диференціація механізмів кримінально протиправної поведінки; визначення типології та класифікація неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень (акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 28 квітня 2023 року); *законотворчій діяльності* – при розробці нових нормативно-правових актів, а також при підготовці змін і доповнень до Кримінального кодексу України в частині вдосконалення процесу запобігання кримінальним правопорушенням, які вчиняються щодо неповнолітніх/малолітніх осіб (лист Донецького державного університету внутрішніх справ до Департаменту юридичного забезпечення МВС України від 23 травня 2023 року № 2444/26.4–2023); *практичній діяльності* – слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять у системі службової підготовки, а також при проведенні семінарів, нарад. Також наведені в роботі теоретичні положення та практичні рекомендації можуть бути застосовані як елемент методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються щодо неповнолітніх осіб (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 13 лютого 2023 року); *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Криминологія», а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін. Окремі положення дисертаційного дослідження також було використано при розробці вибіркової дисципліни «Ювенальна віктимологія» для третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти (акт Донецького державного університету внутрішніх справ від 28 квітня 2023 року).

Аналіз змісту дисертаційного дослідження свідчить про самостійність проведеного дослідження, його актуальність і достатній науковий рівень, суттєве теоретичне і практичне значення. Висновки і узагальнення, яких дійшла авторка, успішно можуть використовуватись і надалі у науково-дослідній, правотворчій, правоохоронній сфері та навчальному процесі.

Викладене вище може бути підставою для загальної позитивної оцінки дисертації *Пономарьової Тетяни Ігорівни «Теоретичні та практичні засади становлення і розвитку ювенальної віктимології в Україні»* як самостійного наукового дослідження з актуальної й важливої для науки та практики задачі.

Не зупиняючись більш детально на загальній позитивній оцінці роботи, дисертація містить окремі дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації чи роз'яснення авторкою під час прилюдного захисту, зокрема:

1. На нашу думку, спірною є позиція дисертантки щодо вживання словосполучення «злочинність щодо неповнолітніх», тим самим звужуючи предмет ювенальної віктимології віковими рамками 14–18 років. У сучасному законодавстві (наприклад, у законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (2018 р.)) й віктимологічному запобіганні кримінальним правопорушенням законодавець змушує звертатися нас до питань «злочинності щодо дітей», тим більше усі запропоновані авторкою зміни та доповнення до КК України стосуються дитини. Згідно з вимогами законодавства видається за необхідне уточнити й об'єкт дисертаційного дослідження, яким повинні *виступати соціально-правові основи вчення щодо дітей (осіб віком до 18 років) як жертв кримінальних правопорушень*.

2. Як впливає з назви, а головне – зі змісту дисертації, дослідження присвячено розв'язанню комплексної науково-прикладної проблеми, яка полягає в обґрунтуванні нових теоретико-прикладних положень щодо особливостей становлення та розвитку ювенальної віктимології, а також концептуальних засад удосконалення ювенальної віктимологічної політики в Україні. Авторка без сумніву в цілому впоралася з цим завданням, що і відмічалось мною вище. Однак деякі положення і висловлення викликають дискусію. Це стосується, перш за все, **місця ювенальної віктимології в рамках кримінологічної політики держави, її сутність і зміст в умовах воєнного стану, міграції населення**.

3. Системний аналіз, на якому фактично побудована робота, проведено з позицій структурування цілісного організаційно-управлінського утворення, яким є правовий механізм запобігання кримінальним правопорушенням, у тому числі щодо неповнолітніх. На жаль, автор, синтезуючи відповідне поняття, як сукупність різних за природою засобів впливу на злочинність, не врахував наявність в подібних системах синергетичних зв'язків, нелінійних за суттю та непропорційних за змістом, що дозволило б більш досконало окреслити систему запобіжної діяльності, як функціонуючу одиницю, яка буде (повинна) ґрунтуватися на опитуванні та анкетуванні жертв злочинних посягань (неповнолітніх), а також працівників органів ювенальної превенції Національної поліції України як практичних фахівців цього напрямку запобіжної роботи.

4. Розкриваючи напрями запобігання віктимізації неповнолітніх осіб, Т. І. Пономарьова наголошує на діяльності суб'єктів реалізації кримінологічної політики до кожної окремої неповнолітньої жертви в контексті забезпечення алгоритму запобігання вторинній віктимізації з урахуванням особливостей її особи та кримінальних правопорушень, які були вчинені стосовно неї.

У цьому контексті, варто наголосити, що курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію зобов'язує Україну впроваджувати у сферу забезпечення безпеки людини сучасні наукові підходи до конкретизації повноважень державних органів (їх службових осіб) з визначенням серед них

головного суб'єкта, а також чітким законодавчим розмежуванням компетенції центральних органів виконавчої влади та неурядових організацій у реалізації організаційно-управлінських, юрисдикційних, профілактичних, інформаційно-технічних, агітаційно-роз'яснювальних, контрольних та інших заходів впливу. Тому, на нашу думку, дисертантці не завадило у розділі 4 «Запобігання віктимізації неповнолітніх осіб в Україні» підрозділ 4.1 присвятити аналізу діяльності суб'єктів ювенального віктимологічного запобігання, що забезпечують віктимологічну безпеку держави із окресленням стратегічних й тактичних засад ювенальної девіктимізації, зниження потенційної та рецидивної віктимності, ресоціалізації дітей-жертв протиправних посягань тощо.

5. З метою посилення концептуального бачення загальносоціальних заходів запобігання віктимній поведінці дітей, дисертантці не завадило б запропонувати модель ювенальної віктимологічної безпеки на прикладі окремого регіону чи області країни в контексті комплексного (цільового) регіонального плану віктимологічного запобігання кримінальним правопорушенням відносно дітей.

6. У підрозділі 4.3 «Індивідуально-профілактичне запобігання віктимній поведінці неповнолітніх осіб» авторка розкриває заходи індивідуально-профілактичного запобігання віктимізації неповнолітніх осіб й пропонує доцільність ведення обліку неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень, зумовлену значною кількістю випадків набуття латентними жертвами рецидивних ознак.

Водночас, особливості індивідуально-профілактичного впливу на дітей, які з високою ймовірністю можуть стати жертвами кримінальних правопорушень, повинні включати **передвіктимологічний та поствіктимологічний (реабілітація) стани** й бути спрямовані на забезпечення їх особистої безпеки, відвернення і припинення протиправних дій відносно них, мінімізацію шкідливих наслідків із запровадженням в правоохоронну діяльність: а) кримінологічних методик віктимологічного запобігання (реабілітації жертв), пов'язаним, наприклад із домашнім і сексуальним насильством щодо дітей; б) алгоритмів (програм) дій працівників підрозділів превентивної діяльності, які включають не просто виявлення дітей з підвищеною віктимністю та постановку їх на профілактичний облік, а захист, своєчасне припинення відносно них кримінальних правопорушень або запобігання їм на стадії підготовки або вчинення.

7. Бажано основні здобуті результати та висновки дисертаційного дослідження й реферату підкріплювати не тільки якісними характеристиками, але й кількісними показниками здобутих результатів, обґрунтувавши достовірність та висловити рекомендації щодо їх використання у законотворчому процесі та у практичній діяльності правоохоронних органів.

Такі зауваження і побажання, зрозуміло, не вичерпують дискусії й щодо інших положень і висновків дисертанта, яка, очевидно, буде продовжена під час захисту. Вони носять локальний, переважно дискусійний характер і, в цілому, не впливають на позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення.

Виходячи з викладеного вище, можна стверджувати, що дисертація *Пономарьової Тетяни Ігорівни «Теоретичні та практичні засади становлення і розвитку ювенальної віктимології в Україні»* є самостійною, завершеною кваліфікаційною науковою працею, яка містить нові доктринальні положення й науково-обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують важливу науково-прикладну проблему щодо особливостей становлення та розвитку ювенальної віктимологічної політики в Україні, має теоретичне значення для розвитку вітчизняної юридичної науки, є суттєвим внеском для науки кримінології, має практичне значення в контексті підвищення ефективності захисту дітей й діяльності органів сектору безпеки у запобіганні злочинності.

Зміст дисертації, в основному, відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності, робота пройшла належну апробацію. Дослідження підготовлено зрозумілою, юридично і літературно грамотною мовою. Оформлення дисертації та автореферату в цілому відповідає встановленим ДАК МОН України вимогам. Реферат ідентичний головним положенням дисертації та відображає її основний зміст, висновки та пропозиції.

Викладене вище дає підстави для **остаточного висновку** про те, що дисертація та реферат *Пономарьової Тетяни Ігорівни «Теоретичні та практичні засади становлення і розвитку ювенальної віктимології в Україні»* відповідають вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а їх автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент:

Головний науковий співробітник
відділу організації наукової діяльності та
захисту прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
«23» серпня 2023 р.

Олександр ДЖУЖА

Донецький державний університет внутрішніх справ		
Вх. №	1101/001	13
« 25 »	08	20 23 р.